

אמיר גולדשטיין

בצל האצ"ל: הניסיון להחיות את התנועה הרוויזיוניסטית לאחר השואה

אסתר שטיין-אשכנזי, 'שבעים לחסל את הגלות': התנועה הרביזיוניסטית מסוף מלחמת העולם השנייה ועד הקמת המדינה, תל-אביב: מכון ז'בוטינסקי בישראל, תשע"ב, 262 עמ'

עם תום מלחמת העולם השנייה ומשהתבררו ממדי האסון שפקד את העם היהודי במהלכה ניצבה גם התנועה הרוויזיוניסטית בפני מציאות קשה במיוחד. היא איבדה בשנות המלחמה את מנהיגה-מכוננה, את השדרות הרחבות של יהודי מזרח אירופה, שעליהם השליכה את יהבה, ואת מרבית חברי תנועת הנוער בית"ר. זאב ז'בוטינסקי נפטר בראשית אוגוסט 1940 בניו-יורק. העדויות מחודשי חייו האחרונים מלמדות על שיכרון הלב שפקד אותו לנוכח המלחמה העולמית, שפרצה בניגוד לתחזיותיו, וההחמרה חסרת התקדים במצבם של יהודי אירופה, שעלתה על תחזיותיו הקודרות והחדות לאורך שנות השלושים. ז'בוטינסקי איבד באחת את המגע עם ריכוזי היהודים במזרח אירופה, שהיו במרכז פעילותו המדינית בשנים הקודמות, ואת הקשר עם שכבות העם שלהן היה קשוב, ושעליהן בנה את האסטרטגיה הפוליטית והלאומית שלו. יותר מכול גברה דאגתו לבית"ר, תנועת הנוער שייסד וטיפח, ושראה בה את עתודת המנהיגות של עם ישראל. במכתב ששלח בספטמבר 1939 אל נציב בית"ר בארץ-ישראל באו לידי ביטוי אבדן הקשר עם מאות קנים של התנועה במזרח אירופה וחששו של ז'בוטינסקי לגורל חבריהם: 'בית"ר דפולניה נחרבה. אין צורך שאסביר לכם את גודל האבדה הזאת. מה יהיה גורל יתר סניפי בית"ר אירופה – טרם ידוע'.¹ גורל סניפי בית"ר היה חמור משיכול היה ז'בוטינסקי להעלות בדמיונו. מרבית הבית"רים נספו עם בני נוער וצעירים יהודים אחרים, ציונים ולא-ציונים, בשואה שחוללו הנאצים. בשעה שהציונות הרשמית הייתה יכולה, לצד תחושת האבדן והצער, להתייחס אל היישוב היהודי בארץ-ישראל כאל נקודת המשען של

1 ז'בוטינסקי אל דוד רוזאל, 23 בספטמבר 1939, ראו: ר' רובינסון, סערה מסייעת: התנועה הרוויזיוניסטית בשנים 1925-1940, ירושלים תשע"א, עמ' 292.

מדיניותה, נותרו הרוויזיוניסטים עם אחיזה בחוגים מצומצמים בלבד בארץ. מרכז הכובד התנועתי עבר לארץ-ישראל רק במהלך שנות הארבעים, ככל שגדל משקלו של הארגון הצבאי הלאומי, אצ"ל, בפיקודו של מנחם בגין.

ספרה של אסתר שטיין-אשכנזי עוסק בשנים שבין סיום מלחמת העולם השנייה להקמת מדינת ישראל. הוא חותר למלא את החלל המחקרי באשר להתרחשויות בתנועה הרוויזיוניסטית בתקופה זו של בין הזמנים, בין זמנו של ז'בוטינסקי כמנהיג מכונן לזמנו של בגין, שהצליח, לאחר הקמת המדינה, להתייצב בראש הזרם הנאו-רוויזיוניסטי ולהיות ליורשו הלגיטימי של ראש בית"ר. התנועה הרוויזיוניסטית, 'ברית הציונים הרוויזיוניסטים' (הצה"ר), הגיעה כמעט ללא כוח ממשי ויכולת השפעה אל הדרמה ההיסטורית הזו של השנים שבין שואה לתקומה ואל המאבק על הקמת המדינה. בניגוד משוע להיעדר העצמה הפוליטית של הרוויזיוניסטים נראה כי המטרות שקידם דוד בן-גוריון כמנהיג הציונות היו קרובות לאלה שעליהן הכריזה תנועתם עשור ויותר קודם לכן. המינוח שהשתמשו בו מנהיגי הציונות הרשמית לאורך שנות הארבעים היה יכול להיתפס כשפה רוויזיוניסטית: עלייה המונית, הקמת מדינה, התנגדות תקיפה לבריטים (עמ' 40).

בשנים שקדמו להקמת המדינה היו המנהיגים והעסקנים של הצה"ר משוכנעים כי המפלגה – ולא הארגון המחתרתי – היא שתוסיף לפעול במרכז הפוליטיקה הציונית. שני ענפי הרוויזיוניזם נעו לכיוונים שונים: בעוד האצ"ל נטה, בעיקר לאחר פירוק תנועת המרי, להתרחקות מהמרכז ולהחרפת העימות עם תנועת העבודה ועם הממסד היישובי, חתרה הנהגת הצה"ר לחזור לתוך ההסתדרות הציונית, שז'בוטינסקי עזב, ולהתקרב לזרם הציוני המרכזי. שיתוף הפעולה עם המוסדות הציוניים הרשמיים התהדק בין

היתר כתוצאה מלחץ מלמטה – מצד חיילים רוויזיוניסטים שנעתרו לקריאת התנועה והתנדבו לשורות הצבא הבריטי. חלק מהמגויסים האלה ראו את פעילותם המשותפת כבריגדה עם חיילים יהודים מן הזרם המרכזי כטבעית, והם לחצו לאחר המלחמה והשואה להימנע מפעילות מחוץ להסתדרות הציונית (עמ' 39).

שיבתה של המפלגה הרוויזיוניסטית לשורות ההסתדרות הציונית ה"שנה" לקראת הקונגרס הציוני העשרים ושניים, שהתכנס בבזל בשלהי 1946, נעשתה בקול דממה דקה. קשה שלא לראות בחזרה זו עדות לכישלונו הפוליטי של

מנהיגי התנועה הרוויזיוניסטית: אייזיק רמבה (מימין), זאב ז'בוטינסקי (במרכז) ויוסף קופלביץ' (וינה 1937) (ארכיון מכון ז'בוטינסקי)

שרדו את המלחמה. אבל יצאו ממחנות הריכוז ומהגטאות והם שבורים בנפשם ובגופם ובלי משפחותיהם, נושאים עימם ייאוש נורא, זרות וניכור, הכרוך וכעס. בהיעדר משפחה, אפשרה להם המסגרת התנועתית לשקם את חייהם תוך כדי הסתמכותם על קבוצת חברים שמשותפים להם דרך וסגנון התנהגות' (שם).

לטענתה של שטיין-אשכנזי יחסם של הפעילים הרוויזיוניסטים לניצולי השואה שפגשו במחנות העקורים היה אמפתי יותר וביקורת־שיפוטי פחות מהיחס שרווח בקרב שליחי 'השומר הצעיר' ותנועות ציוניות סוציאליסטיות אחרות. דיווחיהם וכתבותיהם לעיתונות התנועתית רוויים הזדהות ומבעי כאב על מצבם של הפליטים, ונעדרים כמעט ביטויי התנשאות (עמ' 65). יחס זה נעוץ באופי הייחודי של התנועה הרוויזיוניסטית, שכיוונה את פעילותה אל המוני היהודים, ושחתרה פחות מהתנועות החלוציות בשמאל הציוני ליצירת אוונגרד עיליתני.

הפעילים הרוויזיוניסטים שעסקו בשיקום תנועתם כחלק משיקום שארית הפלטה התמודדו עם קשיים דומים לאלה שעמדו לפני חברי התנועות הציוניות האחרות, אך נוסף להם פן ייחודי. אי השתייכותם של הרוויזיוניסטים להסתדרות הציונית והיריבות הפוליטית המרה הביאו לכך שהם לא נכללו במפתח המפלגתי ולא זכו כלל לייצוג במשלחת הסיוע של הסוכנות היהודית למחנות העקורים (פלוגות הסעד). קושי ייחודי נוסף שעמו התמודדו אנשי הצה"ר במחנות העקורים היה היעדר התמיכה מארץ־ישראל. מאחר שלרוויזיוניסטים לא היה בסיס איתן ורחב בארץ, לא נשלחו כמעט שליחים רוויזיוניסטים מהיישוב למחנות העקורים, ונציגי התנועה במחנות חשו בודדים ודחויים. בשעה שחברי תנועות מקבילות זכו לביקורים רבים, שחזקו את רוחם ואת מעמדם, חשו הפעילים הרוויזיוניסטיים 'בודדים ועצובים',

ז'בוטינסקי. ז'בוטינסקי, שהוביל את תנועתו לפרישה מההסתדרות הציונית, ושייסד בשנת 1935 בקול תרועה רמה את ההסתדרות הציונית החדשה (הצ"ח), היה משוכנע כי מהלך זה יביא לפריצת דרך בתולדות הלאומיות היהודית ויאפשר לו ולתנועתו להוביל את הציונות אל הגשמתה. סגירת הצ"ח מספר שנים לאחר פטירת נשיאה וחזרת עסקניה אל שורות הציונות הרשמית שיקפו השלמה עם ההגמוניה הפועלית והודאה בכישלון הפרישה הרוויזיוניסטית.

חלקו הראשון של הספר שלפנינו מתחקה אחר התארגנותה של התנועה הרוויזיוניסטית באירופה לאחר המלחמה והשואה ומתאר את הפעולות הראשוניות לאיתור החברים ולארגונם מחדש. בין הפעילים המרכזיים שנטלו חלק במשימה כמעט אין אישים שהפכו לידועים מאוחר יותר בארץ־ישראל. חיים לזר, יעקב רובין, צבי קנטור וד"ר דוד ודובינסקי, שהיה ערב המלחמה יושב ראש ברית הצה"ר בפולין, הם כמה מהפעילים שעשו במלאכת שיקום התנועה מאפר, לצד חיילי הבריגדה חברי התנועה. מאוקטובר 1945 עד מרס 1946 הקימו פעילים אלה קנים קטנים של בית"ר ומרכזים של הצה"ר וכן עשרה קיבוצי הכשרה, והחלו להוציא כתב־עת תנועתי ראשון לאחר המלחמה, 'המדינה'. באביב-קיץ 1946 התקיימו כינוסים ראשונים של שרידי בית"ר והצה"ר על אדמת גרמניה. מפגשים אלה הניחו את התשתית המחודשת לפעילות התנועה. שטיין-אשכנזי מבליטה בצדק את חשיבות המסגרת התנועתית והאידיאולוגית בהתארגנות היהודים בכלל והרוויזיוניסטים בפרט לאחר המלחמה. לדבריה המסגרת התנועתית 'שימשה בתקופה זו חברותה אידיאולוגית־מנטלית לכל הזרמים, ובוודאי לקבוצה אפוזיציונית כמו הרביזיוניסטית' (עמ' 39). היא מדגישה כי 'צריך לתת את הדעת למצבם הנפשי של אנשים אלה ולתוצאותיו: הם אמנם

ב'קטנוניות', 'צרות המוח והעין' ו'ירידה מוסרית' (עמ' 114). למרות זאת מתאר הספר את התגברות כוחה וביטחונה העצמי של התנועה הרוויזיוניסטית על רקע הצלחת פעיליה לגייס תמיכה לא מבוטלת במחנות העקורים. בבחירות לקונגרס הציוני העשרים ושניים תמכו קרוב לרבע מהמצביעים במחנות העקורים ברשימת הצה"ר. אחוז התמיכה הכללי בבחירות במפלגה שזה אך חזרה להסתדרות הציונית היה 13.7 אחוז, וניתן לראות בו הישג לא מבוטל לאחר פרישה של למעלה מעשור.

שטיין-אשכנזי מתארת את המאבקים האידאולוגיים והארגוניים שאפיינו את פעילות התנועה הרוויזיוניסטית על גופיה וענפיה בשנים שחקרה. השאלה מה משותף לקבוצות הרוויזיוניסטיות השונות שפעלו לאורך שנות הארבעים התחדדה לקראת הקמת המדינה. בשנים אלה פעלו זו לצד זו קבוצות שונות שצמחו מבית מדרשו של ז'בוטינסקי, ושהושפעו מתפיסת עולמו (עמ' 12-13). אך בו בזמן התקיימה הטרוגניות רעיונית, התרצצו מגמות שונות ולעתים סותרות, והתקיימו אינטרסים ארגוניים ואישיים מנוגדים. חסרונה של אישיות תנועתית מאחדת (אונייה פרסונלית) עולה מבין שורות הספר.

עם חחרפת המאבק נגד הבריטים בארץ-ישראל והעלאת שאלת ארץ-ישראל באו"ם ניתן היה לחוש בכוחם העולה של מטה האצ"ל בגולה ו'הוועד העברי לשחרור האומה'; הם הפכו לגורמים מרכזיים בפעילות של יוצאי התנועה הרוויזיוניסטית ברחבי אירופה ואמריקה על חשבון המפלגה הפוליטית, שאיכדה מכוחה וממשמעותה. הניגוד המרכזי, שהלך והעמיק, היה בין ראשי המפלגה הפוליטית לבין מפקדי האצ"ל. מנהיגי המפלגה הסתייגו, לפחות בפומבי, מן הטרור של האצ"ל ולח"י. חתימתם שצורפה לכרוז נגד פעילות האצ"ל שיצא בארצות-הברית עוררה את זעמם של חברי המחתרת – אלה האשימו את ראשי המפלגה

חלקו האחרון של הספר עוסק במאבקים הפנימיים בזרם הרוויזיוניסטי עם הקמת המדינה. האצ"ל בפיקודו של בגין חיוק בהדרגה את עצמאותו, התנתק מהמוסדות הפוליטיים של הצה"ר ושאלף להתייזב בראש הימין הציוני בשלב המעבר מיישוב למדינה. סוגיה זו כבר נדונה במחקרים קודמים, ושטיין-אשכנזי צועדת בעקבותיהם. חברי ועדת אונסקופ סירבו להיפגש עם ראשי המפלגה הרוויזיוניסטית במהלך חודשי חקירת המצב בארץ-ישראל. לעומת זאת נפגש יושב ראש הוועדה אמיל סנדסטרומ עם בגין, מפקד האצ"ל, על מנת לשמוע את עמדתו באשר לפתרון הרצוי לעתיד הארץ. אירוע זה מסמל באופן ברור ומחשי את שקיעתה של המפלגה הפוליטית שהקים ז'בוטינסקי ואת עליית כוחו של האצ"ל כגורם המדיני המרכזי בימין הציוני עוד קודם להקמת המדינה.

הקמת תנועת 'חרות' מיסודו של ה'ארגון הצבאי הלאומי', ייסוד תנועת נוער חדשה, 'בני האצ"ל', כדי שתתחרה בבית"ר הרוויזיוניסטית, והקמת העיתון 'חרות' על בסיס קבוצת עיתונאים שעזבו את 'המשקיף' הרוויזיוניסטי, ביטאו את ניצחונם של בגין ושותפיו על עסקני הצה"ר. צעדים אלה הביאו בסופו של תהליך לכישלונה של המפלגה הרוויזיוניסטית בבחירות לאספה

עם זאת אין בהערות ביקורת אלה כדי להמעט מחשיבות הספר והשלמת החוליה החסרה בתולדות הרוויזיוניזם שבה הוא עוסק.

יש לזקוף לזכותו של 'מכון ז'בוטינסקי' לא רק את חלקו המשמעותי במספר הולך וגדל של פרסומים שיצאו לאור בשנים האחרונות ובצמצום הפער בין ההיסטוריוגרפיה של הימין הציוני לזו של תנועת העבודה, אלא גם את תמיכתו במחקרים המציגים תמונת מצב לא מגויסת, והכוללים לעתים גם היבטים ביקורתיים על פרשיות בתולדות הזרם הז'בוטינסקאי. 'נשבעים לחסל את הגלות' הוא ספר כזה. הוא מתאר את תחייתה המחודשת של התנועה הרוויזיוניסטית מהריסות השואה, עוסק לרוב בשחקני משנה בתולדות התנועה, שחשיבותם ההיסטורית משנית בדרך כלל, אך מטיל אור על התפקיד המרכזי שמילאו בשמירה על הגחלת התנועתית בשנים האפורות והקשות שלאחר מותו של ז'בוטינסקי.

המכוננת ולהיעלמותה של המפלגה שהקים ז'בוטינסקי בשנת 1925 מן החיים הפוליטיים בישראל. בודדים מקרב עסקניה הפכו לימים לחברי כנסת, עם השתלבותה של הצה"ר הכנועה בתוך תנועת 'חרות', ורבים אחרים שקעו בתהום הנשייה; ספרה של שטיין-אשכנזי מפנה את תשומת לבנו מחדש לפעילותם.

לפנינו ספר בעל ערך, העוסק בפרשה היסטורית שלא זכתה עד כה להתייחסות במחקר. הוא מבוסס על מקורות ראשוניים רבים, וניכר כי המחברת השכילה להציג תמונה מהימנה וחסרת פניות של הסוגיות שבהן עסקה. הספר מבוסס על מחקר שהחל לפני למעלה מעשור וחצי, וחסרה בו לעתים נקודת מבט מעורכנת. הנרטיב לעתים מתקשה להתגבר על האופי האפור של האירועים המרוכזים בפעולות יום-יומיות חסרות תהילה וזוהר. רצוי היה לוותר על שיטת הסיכום המצורף לכל פרק, שכן הסיכומים הללו הם חזרה שאין בה צורך.